

М. О. Лукач,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУПАХ

У статті обґрунтовано важливість створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів для української мови. Розглянуто основні поняття лексико-семантичної системи мови, а саме: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група та її властивості, ядро та периферія поля.

Ключові слова: дієслово, лексико-семантична класифікація, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група.

В статье обоснована важность создания обобщенной лексико-семантической классификации глаголов для украинского языка. Рассмотрены основные понятия лексико-семантической системы языка, а именно: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа и ее свойства, ядро и периферия поля.

Ключевые слова: глагол, лексико-семантическая классификация, лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа.

In the article the importance of creating a generalized lexical-semantic classification of verbs for the Ukrainian language is grounded. The basic concepts of lexical-semantic system of language, namely lexical-semantic field, lexical-semantic group and its properties, center and periphery of a field are outlined.

Key words: verb, lexical-semantic classification, lexical-semantic field, lexical-semantic group.

Для української мови актуальним є питання створення корпусів текстів, а також укладання словників нового типу, як-от семантичних словників. Як і для проведення семантичного маркування лексики у корпусах текстів, так і для створення семантичних словників потрібна семантична класифікація лексики, зокрема дієслівної. Тому актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю створення узагальненої лексико-семантичної класифікації дієслів української мови.

Одна із важливих проблем здійснення лексико-семантичної класифікації – вибір матеріалу дослідження. Студії з лексичної семантики дієслів передбачають звернення до структури лексичного значення. Особливо прийнятними для цього є саме словникові дефініції як основний лексикографічний засіб семантизації [5, с. 209]. Для української мови це, в першу чергу, матеріали лексикографічної бази даних 20-ти томного словника української мови, над яким зараз працюють в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ [6]. Оскільки словник існує в електронній формі, то семантичні дослідження у ньому можна здійснювати автоматизовано і на великих обсягах інформації, що дозволяє досягнути повноти та вичерпності дослідження.

Вивчення системної організації лексики є одним з важливих і пріоритетних напрямків сучасного мовознавства. Саме у тлумачному словнику лексичний склад мови одержує системний опис, який полягає у виявленні і репрезентації зв'язків і відношень між словами у межах лексико-семантичних груп. Актуальним є поділ словника на лексико-семантичні об'єднання і розробка у їх складі уніфікованих формул тлумачення. Це необхідно, зокрема, для формування наукової парадигми лексико-семантичних відношень мови, їхньої класифікації та комбінації, подання у вигляді цілісної картини [9, с. 32].

Вивчення системності в лексиці йде в напрямку або вивчення організації словникового складу і типів семантичної взаємодії слів між собою, або в напрямку дослідження окремих лексичних класів. Одним з елементів системної структури словникового складу мови є так звана медіоструктура, під якою розуміється внутрішня організація лексико-семантичних об'єднань. В першу чергу це структура лексико-семантичних груп.

Дослідження значень слів традиційно здійснюється у рамках окремих об'єднань лексем зі спільною семантикою, що являють собою системи, які по-різному визначаються мовознавцями. Згідно з теорією поля в лінгвістиці, крім синтагматичних, функціональних та інших полів, існують парадигматичні поля, до яких відносять найрізноманітніші семантичні класи слів, у тому числі і лексико-семантичні групи. У рамках цих полів формуються окремі семантичні моделі формул тлумачення. Проблема вивчення семантики лексичного складу мови у складі лексичних угруповань отримала ґрунтовну розробку в науковій літературі. Питання однотипного представлення семантики слів окремих парадигматичних груп висвітлюється у працях зарубіжних і українських вчених, зокрема Й. Тріра, Л. Вейсгербера, К. Ройнінга, Н. Ю. Шведової, Ю. Д. Апресяна, Г. С. Шура, Л. М. Васильєва, А. П. Євгенєвої, Е. В. Кузнецової, Ж. П. Соколовської, Л. А. Лисиченко, О. О. Тараненка та ін. До парадигматичних об'єднань учені відносять різноманітні класи слів: тематичні, лексико-семантичні, синонімічні, антонімічні та ін. групи [9, с. 31].

Лексико-семантичні поля – групи слів, об'єднаних спільною архісемою, тобто єдиним значенням, спільним для всіх слів одного поля. Лексико-семантичні поля перетинаються, багатозначні слова своїми значеннями можуть входити до різних полів. Лексико-семантичні поля розпадаються на семантично ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи, у межах яких виділяють об'єднання, побудовані на відношеннях синонімії, антонімії, конверсії і гіпо-гіперонімії. У лексико-семантичну групу об'єднуються слова однієї частини мови на основі єдиної, узагальненої семантичної ознаки, що міститься у значеннях цих слів. Наявність цієї спільної ознаки виражається у семантичній співвіднесеності всіх елементів лексико-семантичної групи.

В. Г. Гак стверджує, що слова, які об'єднуються за подібністю значення, складають лексико-семантичну групу. Лексико-семантичні групи можуть характеризуватися наявністю наступних ознак [3, с. 105]:

1) граматичною однорідністю (лексичні одиниці, що входять до складу лексико-семантичної групи, відносяться до однієї граматичної категорії / частини мови);

2) семантичної однорідністю (наявністю інваріантної семи);

3) однорідністю типу парадигматичних відносин (здатністю взаємозамінності в певних умовах).

А. А. Уфимцева зазначає, що лексико-семантичні групи слід досліджувати тоді, коли на меті є виявити внутрішні зв'язки слів в межах семантичної системи мови, а також визначити її структуру та специфічні смислові зв'язки [8, с. 137].

Лексико-семантичне поле має своє ядро та периферію. Серед них виділяють також навколоядерну зону, ближню і дальню периферію. У ядрі містяться найважливіші слова, що пов'язані між собою сильними семантичними відношеннями й утворюють синонімічні, антонімічні і родо-видові групи. На периферії містяться функціонально менш важливі слова, які, як правило, належать до іншого лексико-семантичного поля. Вони є семантично складніші, нерідко стилістично марковані, і виражають значення поля в його вторинній семантичній функції за допомогою додаткового контексту. Шляхом членування простору поля на ядро та периферію досягається упорядкованість його складових елементів.

При виділенні ядра поля застосовуються різні підходи. Так, дехто з дослідників стверджує, що ядру притаманна оптимальна концентрація всіх ознак даної одиниці. А периферія складається з більшого чи меншого числа утворень різної смності (іноді зводиться до окремого слова або до окремої форми слова) з відсутністю однієї або декількох основних ознак або при їх змінній інтенсивності, і з факультативною наявністю інших ознак [1, с. 49]. Ф. Данеш при визначенні відношення «центр-периферія» враховує кілька критеріїв: ступінь інтеграції мовних елементів і їх функціональне навантаження в системі і в конкретних висловлюваннях, частоту вживання [10, с. 9–21]. Ядро поля має наступні ознаки: 1) найбільш точно виражає дане значення; 2) найбільш однозначно передає значення; 3) систематично використовується [4, с. 10].

Відповідно до того, які мовні засоби складають ядро, А. В. Бондарко виділяє два основних типи цих полів: 1) моноцентричні (сильно центровані) поля, які спираються на граматичну категорію; 2) поліцентричні (слабо центровані) поля, що базуються на деякій сукупності різних мовних засобів, що не утворюють однорідної єдиної системи форм. Поліцентричні поля діляться на два основних підтипи: 1) поля дифузійної структури з великою кількістю слабо пов'язаних один з одним або ізольованих різнорідних компонентів і слабким вираженням меж між центральною та периферійною зонами; 2) поля компактної поліцентричної структури з явно вираженими центрами [2, с. 61–62].

Під час проведення лексико-семантичної класифікації дієслів, як і інших класів слів, постає питання про «перетин класів». Це питання дозволяє засумніватися в адекватності тих чи інших лексичних класифікацій, в можливості взагалі провести чіткі межі між словесними класами і, отже, в правомірності тих підстав, на яких будуються класифікації слів і значень. Оскільки лексичне значення слова є та його змістовна сторона мають свої формальні характеристики (граматичну парадигму, правила семантичної і синтаксичної сполучуваності, власні можливості словотворення), то перетинання значень як одиниць, що володіють таким власним комплексом формальних ознак, не існує взагалі. Тому те, що нам пропонують вважати «перетинанням значень», насправді є не що інше, як єдність сенсу, що утворює з кількох значень ціле слово. В лексичі існує злиття мовних смислів, тих основних, глобальних понять, які утворюють зі словесного складу мови єдину складну систему [7, с. XXV–XXVI].

У статті розглянуто питання про «перетин полів», а також окреслено поняття лексико-семантична група, ядро та периферія лексико-семантичного поля. Крім того, обґрунтовано доцільність створення узагальненої лексико-семантична класифікація дієслів української мови, яка може бути використана, зокрема, для семантичної розмітки дієслів в корпусах текстів, створення семантичних словників та ін.

Література:

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М. : Наука, 1964. – 105 с.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко // Отв. ред. В. Н. Ярцева. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
3. Гак В. Г. К проблеме гносеологических аспектов семантики слова / В. Г. Гак // Вопросы описания лексико-семантических систем языка: сб. ст. Ч. I. – М., 1971. – С. 104–110.
4. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
5. Дієслово в лексикографічній системі: Моногр. / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко; НАН України; Укр. мов.-інформ. фонд. – К. : Довіра, 2004. – 259 с.
6. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. – К. : Довіра, 2010. – 295 с.
7. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-т рус. яз. ; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : РАН Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.
8. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. языка) / А. А. Уфимцева. – М. : КомКнига, 2010. – 288 с.
9. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К. : Наук. думка, 2011. – 347 с.
10. Danes F. The relation of centre and periphery as a language universal. – 1966a. – pp. 9-22.